

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ім.Т.Г.ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

МАТВЄЄВА Тетяна Степанівна

ПОЕТИКА ХАРАКТЕРОТВОРЕННЯ В РОМАНАХ Ю.ЯНОВСЬКОГО
ПРО ГРОМАДЯНСЬКУ ВІЙНУ /"ЧОТИРИ ШАВЛІ", "ВЕРШНИКИ"/

Ю.ОІ.ОІ - Українська література

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ - 1995

00761552 (Q)

Дисертація є рукописом

Робота виконана на кафедрі історії української літератури

Харківського державного університету

Науковий керівник — доктор філологічних наук,
професор Голубєва З.С.Офіційні опоненти — доктор філологічних наук,
професор Насенко М.К.;
кандидат філологічних наук,
доцент Панченко В.Є.

Провідна організація — Одеський державний університет.

Захист відбудеться "___" грудня 1995 року о ___ год.

на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.24.02 в
Інституті літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України за адресою:
252001, Київ-1, вул.Грушевського, 4.З дисертацією може ознайомитися в бібліотеці Інституту літе-
ратури ім. Т.Г.Шевченка НАН України.

Автореферат розісланий "___" _____ 1995 року.

Учений секретар
спеціалізованої
вченої ради
кандидат філологічних
наук

М.М.Сулима

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

Стан розробки проблеми. Актуальність дослідження. Вже завершився етап повернення заборонених імен і творів і настав час, хай і запізнілого, осмислення як цілого материка української літератури 1920-30-х років, так і окремих його явищ. На зміну емоціям реабілітаційного періоду мусить прийти виражений науковий підхід до вивчення повернутих літературних творів. Не виключено, що узагальнення фактичного матеріалу, глибинний аналіз тих чи інших текстів виявить певну одновимірність підходів до специфіки літератури "розстріляного відродження". На наш погляд, об'єктивній оцінці творів, написаних у 1920-30-х роках, допоможе дослідження конкретики художнього втілення конфліктів і характерів, які чи не найяскравіше відбивають зміни, що відбуваються в людині, особливо на переломних етапах розвитку суспільства.

Свій вибір дисертантка зупинила на постаті Ю.Яновського, творчість якого хоча й перебувала в полі зору літературознавців, однак донедавна тлумачилася з позицій вульгарного соціологізму.

Однією з проблем, без осмислення якої не досягнути повно своєрідність таланту Ю.Яновського, є проблема залежності митця від диктату умов свого часу, який позначається не тільки на ідейно-смісловій сутності твору, а й на його поезиці. В дослідженні цієї проблеми /характеротворчі засоби романів Ю.Яновського про громадянську війну/ і полягає наукова новизна дисертаційної роботи.

Метою дослідження є нове прочитання романів Ю.Яновського про громадянську війну, їх розгляд як цілісного художнього явища в контексті проблеми "письменник і час" на основі аналізу змін у поезиці характеротворення, що їх вона зазнала в 30-ті роки, визначення місця романів у літературному процесі

20-30-х років.

Методологічною основою дисертації є принцип об'єктивного історизму у вивченні літературної спадщини, засади порівняльного літературознавства у дослідженні літературних напрямів, творчих стилів, теорії літературних родів і жанрів. Автор спирається на науково-методологічні положення у вивченні поезики, характерології, викладені у працях Арістотеля, Буало, Квінта Горация Флакка, Г.-Е.Лессінга, Платона; новітніх розвідках С.Ваймана, Н.Воробйової, Г.В"язовського, Л.Гінзбург, Н.Драгомирецької, М.Жулинського, З.Кирилюк, Г.Ключека, М.Кодака, М.Ласло-Кушук, В.Фашенка; М.Храпченка; на конкретні роботи по темі дисертації О.Білецького, К.Волинського, З.Голубевої, В.Дончика, Г.Костька, І.Кошелівця, Ю.Лавріненка, М.Левченка, Є.Маланюка, Р.Мовчан, М.Наєнка, Л.Новиченка, З.Панченка, М.Пархоменка, С.Плачинди, В.Пугача, С.Шаховського та ін.

Предметом вивчення є романи Ю.Яновського "Чотири шаблі" та "Вершники", які розглядаються в контексті тематично споріднених творів попередників і сучасників письменника в українській, російській та світовій літературах.

Практичне значення дисертації. Досліджуваний матеріал повніше характеризує творчу індивідуальність Ю.Яновського й специфіку художнього зображення громадянської війни й людини в ній літературою 20-х - початку 30-х років. Результати дисертації можуть бути використані при написанні відповідного розділу історії української літератури, а також в лекціях у вищих і середніх навчальних закладах.

Апробація роботи. По темі дисертації прочитана доповідь на всесоюзній науковій конференції "О.О.Потєбня - дослідник сло-

в"янських взаємозв'язків" /Харків, 1991/. Основні положення й повний текст дисертації обговорені на засіданні кафедри історії української літератури Харківського державного університету, відділу української літератури ХХ століття Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України. Результати наукових досліджень подані в чотирьох публікаціях.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаної літератури.

ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обгрунтована тема роботи, визначено її актуальність, мета й завдання дослідження, ступінь вивченості проблеми.

Перший розділ – "Людина на війні та в мирний час /роман Ю.Яновського "Чотири шаблі"/".

Художнє відтворення громадянської війни письменниками 20-х – початку 30-х років відзначається багатогранністю проблематики, масштабністю сюжетів і конфліктів, різноманітністю бачення подій і людей, долі яких обумовлювалися пошуком свого місця в боротьбі. Ракурси осмислення теми такі: авторська характеристика воєнного лихоліття, оцінки наслідків війни героями творів, масові сцени боїв, розстрілів полонених, портрети жертв війни, пейзажні замальовки воєнної руїни, численні епізоди розправи рідних, друзів, знайомих над колись дорогими, а тепер ненависними батьками й дітьми.

Війна "відбирає людський матеріал", змінює сутність людини, тому природно, що письменники ґрунтовно вивчають процес моральної деградації або счуження своїх героїв. "Не жалеть нельзя и жалеть нельзя", – лейтмотив повісті "Андрей Непутевый" О.Неверо-

ра отав визначальним і в багатьох інших творах /М.Хвильовий, Г.Косинка, О.Слісаренко, В.Підмогильний, П.Капельгродський, Я.Качура, Б.Антоненко-Давидович, О.Копиленко, М.Шолохов, О.Серафимович, І.Бабель, А.Весьолий, О.Фадєєв, В.Іванов та ін./.

Кожен письменник мав своє бачення сьогодення, а відтак і власний підхід до зображення події та людини. Ю.Яновський, розпочавши свій шлях прозаїка на початку 20-х років збірками оповідань, наприкінці 20-х – у середині 30-х років виступив як автор романів – "Майстер корабля", "Чотири шаблі", "Вершники". Письменник показує становлення особистості в екстремальних умовах, на зламі епох, коли найяскравіше висвітлюються позитивні та негативні риси характеру, прагне простежити процес адаптації чи навпаки випадання окремих героїв із усталеного ходу подій. Роман "Чотири шаблі" підтверджує цю думку, даючи багатий матеріал для аналізу роздумів митця над проблемою "людина на війні та в мирний час". Її поглиблене осмислення змусило автора відійти від власної настанови описати "героїку виконання", а зосередитися на з'ясуванні того, чим є війна для її учасників. Ю.Яновський шукає витоків загубленого єміння жити, зізнання Галага, що йому "душно" під землею, бажання Марченка померти, переконаності Остряка, що всі вони, які сім найкращих років гаялися за ворогами на "ярмечку революції", є "втраченим поколінням", що історія повинна бути в кожного народу. Автор ставить питання, чому люди залишають після себе на сторінках історії кров і пустку.

Зображуючи своїх героїв, письменник вдається до таких образотворчих засобів, як портрет, різного типу характеристики, елементи психологічного аналізу. Оригінально використовується

при цьому історичне минуле. Так, описуючи зовнішність героїв, Ю.Яновський комбінує елементи різних типів портретування, віддаючи однак перевагу абстрактному. Тим самим акцентуються соціально-емоційні моменти, враження, яке справляє даний герой на своє оточення й читача. Часто портрети передують або збігаються з кульмінаційними моментами в сюжеті, унаочнюють вияв психічного стану, почуття. За обсягом – лаконічні, переважають портретні деталі. Майже завжди описи зовнішності ускладнюються об'єктивізованим коментарем, пейзажними деталями, але портретування – один із прийомів характеротворення – використовується в основному як ілюстративний фактор і не превалює над іншими засобами типізації.

Роман "Чотири шаблі" засвідчує поступове зростання уваги до внутрішньої сутності характеру. Основним прийомом її дослідження є протиставлення героїв середовищу, самому собі, психологічні антитези. Протиставлення побратимів здійснюється за різними параметрами: риси вдачі, шляхи в революції та в мирному житті. Наприклад, характеристики Шахая побудовані за принципом контрасту – найсуттєвішим при змалюванні героя романтичного спрямування. Такий герой – особистість неординарна як у проявах доброго, так і в проявах лихого, помилкового. Звідси – гіперболізація почуттів і вчинків, підвищена емоційність у зображенні. Епізоди з участю Шахая нерідко являють собою публічну полеміку. Дискутуючи, він виходить на більш загальний рівень пізнання свого місця в історії, прагне віднайти в ній паралелі власній діяльності, замислюється над такими поняттями, як "стихийність", "свідомість", "еволюція". Шахай пов'язує надію на відродження нації з ідеалами революції, він переконаний, що тільки національно свідомі люди можуть побудувати вільне суспільство. В за-

ключних же піснях роману Шахай відходить на другий план, з"являючись лише у спогадах Остюка, прокляттях Марченка. Це зумовлено тим, що він - шахтар, пролетар, участь його в революції при всіх збоченнях - діяння свідоме, продиктоване класовою приналежністю. Його найменше торкнулася корозія анархізму, отож і перехід до мирної праці для нього не є драмою, тим більше, що справа, за яку він воював, перемогла.

Те ж саме можна сказати й про Галата, тільки тут мотиваційний фактор - вік героя: молода людина легше пристосовується до нових обставин, ніж літня. Для нього теж "драматизм розчарувань" скороминущий.

В полі уваги автора опиняються Остюк і Марченко, психологічні характеристики яких ускладнені, відбивають трагізм того покоління двопланово, бо вони є представниками ще двох суспільних прошарків, які брали участь у революції та громадянській війні. Остюк репрезентує інтелігенцію, а Марченко - люмпенізоване селянство, хоча соціальне походження у їх зображенні завуальоване. В перших піснях роману Остюк змальований таким, як і всі, його єство підпорядковане загальній справі. Тому в психологічній характеристиці превалюють зовнішні прояви почуттів героя. І тільки тоді, коли він опиняється за кордоном, відірваним від друзів, з"являються роздуми про минуле. Підсвідоме прагнення знати закони історичного розвитку привело Остюка до висновку, що руйнування гармонії між людиною і природою означає загибель нації /роздуми про французьких і українських жінок/. На прикладі Остюка письменник якнайдетальніше простежує процес віднайдення національного "я". Досвід, художньо втілений в образі кобзаря, та історичний фактаж роздумів ченця є для героя способами

пізнати й донести до нащадків правду про минуле України. Вигук Остака "ми не знаємо своєї історії" не є риторичним, в ньому — одна з провідних ідей роману-повернути людину обличчям до історії.

Душевна криза Марченка виявилася настільки глибокою, що її не змогли ліквідувати ні допомога Остака, ні робота поруч з божевими побратимами на шахті. Марченко помирає з-поміж людей, але внутрішньо самотній. Його життєва доля — підтвердження правильності думки про те, що демпнізована частина учасників громадянської війни виявилася неспроможною до творчої мирної праці. Бо і після війни Марченко залишився авантюристом, тому й гине морально раніше, ніж фізично. Ю.Яновський точно показав типово явище, породжене війною.

Герої проходять складний шлях особистісного становлення. Інша справа, що становлення це відбувається в несприятливих умовах, які будуть названі "спустошеними роками". Але такою була правда життя і Ю.Яновський у цей час залишався вірним її літописцем.

Про те, що проблема переродження особистості в умовах війни була центральною в літературі того часу, свідчать твори М.Хвильового, В.Підмогильного, Г.Косинки, О.Слісаренка, Петра Панча, О.Кошиленка, Гео Шкурупія, П.Капельгородського, М.Шолохова, В.Зазубріна, В.Вересаєва, В.Шижкова, О.Фадєєва та ін. Розв'язуючи її, Ю.Яновський послідовно доводив, що катастрофічні помилки ХХ століття є наслідком нехтування уроками історії, що не політичне гасло визначає шлях суспільного, національного розвитку, а свідома причетність до загальнолюдського морально-етичного надбання. Показуючи руйнацію, автор в такий спосіб заперече її.

В цьому плані долі побратимів сприймаються як ще один ракурс теми "втраченого покоління", доповненого якісно новим матеріалом. Відповідно й характеротворчі прийоми автор підпорядковує головній настанові – показати моральну руйнацію особистості на війні, особливо на війні братовбивчій – громадянській. Важливо, що ідеологія в "Чотирьох шаблях" не відіграє провідної ролі. На першому плані морально-етичні та філософські проблеми, а відтак і поетичне звертання до загальнолюдських цінностей, хоч осмислювалися й художньо відтворювалися вони своєрідно: не через розгорнутий психологічний аналіз, як у класичному романі, а через подію, вчинок, через час теперішній.

Характер художнього відображення життя як конфлікту між особистістю та середовищем, ширше – епохою, активне авторське емоційно-оціночне ставлення до зображуваного, принципи створення образу /використання антитез, умовних форм тощо/ засвідчує романтичне світобачення Ю.Яновського, герой якого концентрує в собі почуття й думки історичної людини, що живе в перехідний час. Звідси його загостреність в оприйнятті навколишнього світу й роздуми про перспективи розвитку суспільства.

У романі "Вершники" виявляються вже інші тенденції в художньому осягненні аналогічного життєвого матеріалу.

Другий розділ – "Прикмети часу і логіка людського характеру /роман Ю.Яновського "Вершники"/".

"Вершники" з'явилися через п'ять років після "Чотирьох шабель". І саме в цей період сталися зміни, які розмежували 20-ті й 30-ті роки. Вони знаменували спочатку поступовий, а далі все жорстокіший перехід до зміцнення й остаточного утвердження унітарності у всіх сферах суспільно-політичного, культурно-місте-

цького і наукового життя. Для Ю.Яновського цей етап був особливо драматичним, бо таїв у собі загрозу фізичного знищення письменника. В такому контексті "Вершники" видаються романом "реабілітаційним", спробою спростувати звинувачення, ділом довести вірність революційним ідеалам. Спроба ця, як засвідчує тогочасна критика й літературознавство, була успішною. Проте сучасне прочитання роману змушує змінити деякі оцінки.

Зображення дійсності й людини у "Вершниках" з класового погляду привело до втрати зв'язку, а надто взаємозалежності між політикою і мораллю. Нова доба не вимагала від митця осмислення витоків, бо вважалася самодостатньою і з минулого відбирала й відповідно трактувала ті факти й події, які підкріплювали, стверджували й обстоювали марксистсько-ленінське вчення. Все ж, що не співпадало з новітньою ідеологією, або замовчувалося, або бездоказово гаврувалося як "класово чуже", "вороже" державі трудящих. Відкрито заявлене у "Чотирьох шаблях" прагнення відроджувати надбання предків у "Вершниках" перейшло у підтекст. Письменник, скутий класовими догмами, вже не намагається пов'язувати зображуване з історичним минулим, яке у цьому творі не відіграє такої вагомої ролі, як у "Чотирьох шаблях".

Прийоми характеротворення - портрет, різнотипні характеристики, елементи психологічного аналізу, - формально залишившись такими ж, як і в "Чотирьох шаблях", змінили омислове навантаження: дотримування ідеологічних приписів привело до схематичності, однозначності образів. Не стали предметом дослідження й нюанси психіки, а роздуми героїв над сенсом буття подаються здебільшого в абстрактно-узагальненому плані, без виявлення національного підґрунтя. Процес формування людського характеру

в революції не був показаний всебічно, що особливо виразно виявилось у змалюванні людей, які перебували по різні боки барикади. У збірних та індивідуалізованих описах класового ворога /денікінці, петлюрівці, махновці, миколаївські льмпени, фельдшер, жандармський генерал, коначчий офіцер, рябий осавул тощо/ домінують іронія, сатира, шарж, натуралістичні деталі, емоційно знижена лексика. І навіть про смерть — одне з таїнств буття людського — говорить надоречно іронічно, зневажливо.

Інші тенденції наявні у змалюванні борців за перемогу пролетарської революції /колективний образ партизанської маси, регулярної червоної армії, окремі персонажі/. Фокусують проблемно-тематичні рівні роману, — зокрема "людина у вирі соціальних катаклізмів", — виписані докладніше Чубенко, Данилю, Швед, зображуючи яких, Ю.Яновський вирішував дилему: як, максимально показавши ідеологічну "правильність" героїв, зобразити їх водночас живими людьми. Але патетика символів /залізна троянда, куралинний ключ вічності/ і гасел /"хай живе завзятий невідступний шлях до соціалізму!" / привела автора до повторення обов'язкового набору чеснот, які на кінець 20-х років стають нормативними у змалюванні більшовика, революціонера, червоноармійця, сілського активіста та інших послідовних переконаних борців за соціалізм. Тому і названі герої Ю.Яновського сприймаються як узаконені, так би мовити, образи героя нової доби, що визнавалося тогочасною критикою /Д.Галушко, Г.Гребенюк, Д.Грудина, Б.Коваленко, В.Коряк, І.Ткаченко, С.Шупак, Ф.Якубовський та ін./ за найвище художнє досягнення письменника. Але й у "Вершниках", при волі їх політичній заангажованості, знаходимо хоч і поодинокі свідчення того, що "ідейна перебудова" все ж

не примусила Ю.Яновського зректися свого розуміння сутності справді національного характеру. У цьому можна перекоонатися, порівнявши думки Остапка про "втрачене покоління" /42, 309-310/ з мріями Данила про майбутнє /42, 387-388/.

Неперерваність людського роду уособлюють Василиха й Половчиха - матері, які втратили синів у вирі громадянської війни. Вони змальовані Ю.Яновським у дусі традицій українського фольклору й дожовтневої літератури. Жінка - мати, страдниця й героїня - один із найулюбленіших образів української прози і в 20-х - 30-х роках /твори М.Хвильового, А.Головка, Г.Косинки, В.Підмогильного та ін./.

Ю.Яновський, звертаючись до образу матері, виходить на рівень загальнолюдської моралі, згідно якої смерть долається добром і любов'ю. Страшно матері пережити дітей, а ще гірше знати, що, може, в цю хвилину вони воюють одне одного з незбагненною для материнського серця класовою ненависті. Особливо яскраво цей момент показаний у новелі "Подвійне коло" - своєрідному роздумі над питанням, чому воєвство стало фізіологічною потребою. Рядові ідеали зневажені в ім'я класових, коча саме нагадування про кровну єдність для Андрія, Оверка, Панааса - останній аргумент у боротьбі за життя. Смерть Половців показана прозаїчно буденною. Промовисте порівняння Панааса з "сухим листом", що "округився" і падає на землю, сприймається як узагальнений образ безглуздої смерті братів. Таким чином автор підводить читача до висновку, що й саме життя не варте нічого, якщо людина не має в боротьбі чіткої політичної позиції. Новела "Подвійне коло" є концентрованим відображенням людської трагедії періоду громадянської війни, відтворення якої знаходимо у багатьох радянських письменників 20-х років /М.Хви-

льоні, А.Головко, П.Капельгородський, О.Серафимович, І.Бабель, М.Шолохов, В.Вересаєв, В.Зазубрін, С.Буданцев, О.Незерог/.

Розглядаючи кращі твори цієї теми у контексті світової літератури "втраченого покоління", слід говорити про якісно нові підходи до змальовання психіки й поведінки людини в екстремальних ситуаціях, хоча не все з цих новацій було художньо правомірним і витримало перевірку часом.

Тенденційність у зображенні подій громадянської війни у "Вершниках" виявилася передовсім у тому, що вчинки й дії героїв зумовлювалися не моральними, а політичними чинниками. Пошуки відповідей на одвічні питання, пов'язані із закономірністю історичного прогресу, національною історією й культурою, осягнення місця людини й народу в суспільному житті поступаються перед апіорно поданими думками про пріоритет держави й класу, що зрештою призводить /хай і до опосередкованого/ виправдання жорстокості, аморальних вчинків позитивних героїв роману /наказ Івана Половця про розстріл полонених махновців /42, 335/, вбивство Чубенком фельдшера /42, 368/, страта генерала /42, 358/ тощо/. Письменник, обмежений класовими стереотипами, не зміг розгорнути історичне полотно. А саме таким твір і зацумувався, про що свідчать рукописи митця.

Третій розділ – "Історичне минуле як характеростворчий чинник" у романах Ю.Яновського "Чотири шаблі" та "Вершники".

Звернення до історії було для романіста природним, тому що її уроки могли багато що прояснити в хаосі подій сучасних, допомогти з'ясувати фактори /насамперед – генетичні/ поведінки людини та її психології. У літературознавчій науці цей аспект характеротворення не став предметом спеціального дослідження.

Цим і зумовляється вибір предмету третього розділу дисертації.

Після Жовтневої революції 1917 року багато писалося про царську Росію як терму народів. Культурно-національне відродження 20-х років розпочиналося з переосінки подій і людей минулого у контексті тих ідеологічних настанов, які ставилися на порядок денний у новому суспільстві. Ю.Яновський звертається до історії як художник слова, використовуючи минуле як важливий характеротворчий чинник.

Особливо вагомими є історичні ремінісценції у поезиці роману "Чотири шаблі". Екскурси в дохристиянську добу та XVII-XIX століття сприяють виявленню витоків характеру, з'ясуванню причин появи у людини прагнення віднайти себе у соціальному вирі. Проблема "людина і історія" стає однією з центральних у романі. Шлях до усвідомлення нерозривності минулого, сучасного і майбутнього, прагнення пізнати закони історії, збагнути зміст понять "еволюція", "анархія", "історизм" - ось що цікавить письменника.

Історичні ретроспекції з'являються в зламні моменти життя героїв. У таких ситуаціях саме вірність традиціям є тією силою, яка допомагає вистояти в борні, зберегти гідність, честь. Яскраво це проявляється в сцені весілля Шахая, яке сприймається не тільки як подія особиста, а як форма історичного самопізнання поб'ятимів. Роздуми Шахая про місце і роль кожної людини в історичному процесі, про співвіднесеність понять "особистість" і "народ" і ширше - про місце і роль нації в історії - масштабні. Епоха язичництва, спадкосмість вірувань у добро й справедливість відбилися у поєднанні дохристиянських і християнських елементів в обряді весілля. А влітаючи в ці роздуми народні пісні, письменник підкреслює схожість міркувань героя і народного

розуміння понять "совість", "добро", "мораль". Поштовхом до пізнання закономірностей історичного розвитку стала клятва Шахая кобзареві "не приспати революції". А дума про Супруна-козака, переріши рамки музичного супроводу весілля, стала передбаченням майбутнього, описаного в загальних рисах для безіменної маси гостей і конкретизованого для побратимів. Намагаючись зрозуміти свою добу, Шахай часто згадує Залізняка, Богдана Хмельницького, Петра Калниша, бо переконаний, що втіленням ідеалів, за які вони боролися, стане революція – запорука відродження традицій сім'ї, роду, нації. Причини сучасної народної трагедії називаються кобзарем: "Мало тепер честі між людьми... немає хоробрості... злодій народ тепер повівся" /42, 173/. Мовиться про деградацію нації, втрату кращих традицій народних, що є наслідком національного гніту, якого зазнавав український народ за віки панування польської шляхти та царських вельмож. Нищилася душа народу, тому-то кобзар не може окласти жодної нової думи. У цьому контексті вагомими є міркування Шахая про мету й засоби боротьби. Осмислюючи діяння гайдамаків, він приходить до висновку, що анархія є виявом сили без чіткого уявлення про майбутнє. Тому стихійне бунтарство небезпечно. На зміну "сліпцям" придуть "зрячі", тобто борці з усвідомленою програмою дій і розумінням кінцевої мети боротьби. Прихід "зрячих" – справа не одного дня, і програма їхня буде здійснюватися нелегко. Очевидно, це застереження й послужило підставою для звинувачення письменника в поетизації анархії /Є.Адельгейм, О.Бабишкін, Д.Галущко, Я.Гордон, О.Килимник, І.Микитенко, І.Ткаченко, Ф.Якубовський та ін./.

Шахай і Остяк є виразниками думок і суджень ідейно-світо-

глядного спрямування. Вони оцінюють минуле по-своєму, нерідко досить безкомпромісно /спігоставлення кобзи й гармоньки/. Щодо Остюка, то його розуміння минулого подається пісенними засобами /п'ята пісня/. Подана в афористичній формі узагальнено-філософська теза про твидкоплинність і незмінність людського буття та мізерність, незначущість однієї людини /"...Життя - є рух, життя - є числа чисел, і люди в них - безодень силуети...Народи йдуть. Часи летять без змін. Забуті тіні із мечем не встануть. Кружляй же, земле, у крицевім колі, як літо і зима, добро і зло!" /42, 264// переростає у прозовій частині розділу у спогади маршала Остюка. Події, які зринають у пам'яті героя, тільки називаються /42, 272/, але вони і є визначальними в історії України початку ХХ століття. Сьогоднішня рідної землі мало чим відрізняється від того, що діялося тут в часи минулі.

(У зображенні Галата, Марченка історичне минуле як характеро-творчий чинник використовується рідше й переважно в плані побутово-етнографічному, що цілком природно, оскільки названі персонажі в цьому контексті відходять на другий план.

У "Чотирьох шаблях" історичні екскурси є обрамленням загальних питань, які вирішують головні герої, - людина і війна, діалектика життя і смерті, вірності та зради, гуманності й жорстокості. Філософська наповненість таких понять очевидна, тому для розкриття їх суті побратими і звертаються до аналізу генези понять. Героям важливо розібратися в меті та засобах боротьби, тому питання про справжні й удавані ідеали для них не риторичне. Історія єчає чимало прикладів бездумної жорстокості й невиправданої обережності, з її досвідом не можна не рахуватися,

поводитися вільно – незнання природить до "крові" й "пустки", людей – до "опустошеності".

(У "Берлінках" історичні ремінісценції значно менше: вони пов'язані в основному з образами прадіда Данила і його правнука, воїна й письменника /новели "Дитинство", "Шлях армії"/.) Процес змушнення Данила показано як досягнення одвічної мудрості: не можна зневажати пам'яті предків, зневага ця обернеться духовними втратами. Використовуючи образ чарівного пракореня, письменник проводить паралель між людським життям і життям народу, ширше – цілого людства, адже ідеали, закладені в основі будь-якої культури, однакові /прагнення досягти згоди з природою, витлумачити такі поняття, як "добро", "щастя", "честь", "істина"/. Людина народжується на землі й повертається в землю, залишаючи в спадок наступним поколінням частину свого "я", тому тут, як і в "Чотирьох шаблях", йдеться про безперервність людського начала, що виявлено у заповіді прадіда: "Топчи землю, синок" /42, 345/. Так відродилася рівновага поколінь. Для письменника важливо звести героя – маленького Данилка – в світ національної пам'яті, показати, що людина сильна своїм корінням, тому важливими характеротворчими засобами тут є вірування, звичаї, обряди. Прадід є тією ланкою, що зв'язує минуле й сучасне, може, тому перша назва новели була "Смерть прадіда". (Історичні екскурси увиразнюють картину, доводячи процес злиття людини й навколишнього світу до гармонійної завершеності.) І якщо вже трапляється, що треба зі зброєю в руках захищати право на життя, то необхідно діяти так, щоб якомога менше залишалося могил. Але дисгармонія вічного /любов, справедливість/ й минулого /класові догми, політичний розрахунок/, на думку письменника, обертається кров'ю

/поєдинок братів Половців, убивство убенком фельдшера тощо/.

Рукописи Ю.Яновського /Оп. 193,194,212,213,214,217,218,219, 2831,2837,2838,2846.—Фонд МІІБ відділу рукописів Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України/ свідчать про його намір художньо осягнути діалектику життя і смерті. Йдеться про заклинання стихій /Половчиха/, дослідження генеалогії /родовід Данила, листоноші/. Але відсутність в останній редакції роману виходів на козацьке минуле, західноєвропейську філософію /О.Конт/, вітчизняну історичну думку /М.Грагоманов, М.Костомаров/ привела до художніх втрат, зокрема й на рівні характеротворення. Провідною думкою ненаписаної другої книги роману "Вершники" ймовірно мали стати слова, занотовані Ю.Яновським: "...на площі палають ікони дерев'яні, обціловані поколіннями. Сніг мете, крутити!" На каль, письменницьким задумам не судилося здійснитися. Роман "Вершники" був надрукований тоді, коли вже відбулися перші політичні процеси, коли велика кількість гострих проблем /насамперед національна/ потрапили у розряд заборонених. Спроби митців /М.Хвильовий, В.Підмогильний, Г.Косинка, О.Слісаренко, Петро Панч, С.Божко, М.Куліш, О.Копиленко, В.Чередниченко, А.Головко, Гео Шкурупій та ін./ художньо правдиво осмислити проблеми історії не знайшли підтримки в суспільстві, викликали різко негативну оцінку з боку влади. А на початку 30-х років були піддані остракізмові як вияв ідеології воєнного буржуазного націоналізму.

У "Висновках" зокрема підкреслюється, що порівняння романів "Чотири шаблі" і "Вершники" дозволяє визначити певні закономірності в ідейно-художніх пошуках Ю.Яновського при змальованні людини у буремні часи революції та громадянської війни.

Передовсім це засоби і прийоми, так би мовити, постійні в палітрі характеротворення романтичного героя, які наявні в обох романах. Таким є насамперед своєрідний емоційний фон творів, який передає широку гаму почуттів: від стриманої розважливості епіки до піднесено-урочистої експресії. В характерах героїв виразно окреслені емоційні домінанти, підпорядковані їх ідейно-смісловому навантаженню. В обох романах письменник вдається до однакового способу вияву внутрішнього "я" героїв. Як правило, це показ їх в момент вибору між життям і смертю, подвигом і безчестям. Така подібність наявна і в портретному малюнку, засобах психологічного аналізу тощо. Як правило, портрет ескізний, це або загальний опис зовнішності, або виділення якоїсь індивідуалізуючої деталі. За типом – портрет паспортних прикмет або абстрактний, іноді усладнений пейзажними деталями. Психологізація портрету здебільшого виявляється в описах людини в критичний момент її життя.

В обох романах письменник продуктивно використовує різного типу характеристики. Так, самохарактеристики стосуються переважно зовнішньої сфери: поцінування власного "я" в системі об'єктивних реалій, оцінки глобальних змін, що відбуваються в епоху соціальних перетворень. Характеристики центральних персонажів їх оточенням подаються двопланово: називаються окремі, помічені іншими людьми, риси вдачі або даються опосередковано-аналітичні оцінки вчинків героїв. Спосіб розгортання характеристик у романах однаковий: від загального через конкретне до загального. Комплекс так званих "вічних" питань в міру розгортання сюжету конкретизується кожним героєм стосовно себе, а потім знову набуває якостей загальних: заповіти побратимів у "Чотирьох

шаблях", розмірковування про сенс життя /Чубенко про долю Адамка/. Часто характеристики взаємодоповнюються, ускладнюються авторським коментарем, портретними й пейзажними деталями. Використання самохарактеристик і зовнішніх характеристик як засобу індивідуалізації призводить до посилення уваги до героїв другого плану, збільшення питомої ваги епічного начала. Зміни ці пояснюються специфікою новелістичного мислення Ю.Яновського. В цілому ж обидва ці типи характеристик підпорядковані авторському началу, структурі, що дозволяє в даному випадку поцінувати динаміку об'єктивного і суб'єктивного. Письменник розкривається в своєму прагненні змалювати людину, виключену через самоаналіз та авторський коментар в соціоісторичний контекст, бо людина ця прагне осягнути власне "я" в системі національно-культурних цінностей. Здійснюється такий аналіз через переконливо показані наслідки руйнації особистості, яка, позбавлена коріння, не може протистояти соціальним катастрофам, і трагедію покоління, що, сформувавшись в умовах війни, не знаходить свого місця в мирному житті.)

Однак ця важлива проблема, оригінально художньо відтворена у "Чотирьох шаблях". у романі "Вершники" не втілюється в конкретних людських долях, відступаючи на задній план. Так сталося, що за час від виходу в світ першого і другого романів в Україні відбулися події /політично-репресивні судові процеси проти національної інтелігенції, фізичне знищення багатьох письменників, самогубство М.Хвильового і М.Скрипника/, які примусили Ю.Яновського писати не так, як мріялося. Це насильство призвело і до відходу від декотрих засобів характеротворення, так майстерно продемонстрованих у "Чотирьох шаблях". З'являється невластиве

для письменника однопланово-плакатне змальовання позитивних і негативних персонажів. (Намагання зрозуміти сучасність, проектуючи її на минуле, пізнати філософське, морально-етичне, культурне надбання предків, запліднити ним нащадків, що так добре виявилось у "Чотирьох шаблях", у "Вершниках" майже не відчутне. Отож з характеротворчих засобів тут зникає і такий чинник, як історичне минуле, котре було підґрунтям формування мотиваційної сфери характеру. Але на час публікації останнього роману про громадянську війну стало практично неможливим правдиве висвітлення й поцінування історії України. Тому посилення на минуле у "Вершниках" з'являються зрідка і не є визначальним чи принаймні важливим фактором для розуміння сутності, природи характеру того чи іншого героя твору. Змушений відмовитися від прямих виходів на національну історію, письменник поглиблює етнографічно-звичайний елемент, звертається до західноєвропейського історичного контексту, переводячи через відповідні асоціації один національний часо-простір в інший.)

В цілому близькість "Чотирьох шабел" і "Вершників" на рівнях проблемно-тематичному і образному безперечна. Ці романи, описуючи героїв однієї і тієї ж історичної доби, при всьому притаманному Ю.Яновському романтичному пафосові, з погляду ідейно-філософського і художницького змальовують їх неоднаково. Не скутий ніякими партійними вказівками погляд вільного Майстра слова на подів і людину в "Чотирьох шаблях" у "Вершниках" повільно поступається місцем нормативно-уніфікованим приписам соціалістичного реалізму, який саме в 1934 році остаточно утверджується в радянській літературі. Гіркий досвід Ю.Яновського тільки на рівні характеротворчих засобів засвідчує, наскільки

"плідною" і "перспективною" була така уніфікація. На запитання, поставлені митцем на початку 30-х років, прагнули відповісти письменники наступних десятиліть, особливо активно у 60-ті, 80-ті роки /Р.Гванцук, І.Чендей, О.Гончар, П.Загребельний, В.Шевчук, Р.Гванченко, Ю.Мушкетик та ін./.

Основні положення дисертації відбиті в публікаціях:

1. Портрет как прием характерообразования в романах Ю.Яновского "Четыре сабли" и "Всадники" // Харьков, 1991. - Рук. деп. в ИНИОН АН СССР, №45001 от 17.07.91 /26 с./.

2. Сравнительный анализ первого и последнего изданий романов Ю.Яновского "Четыре сабли" и "Всадники" // Харьков, 1991. - Рук. деп. в ИНИОН АН СССР, №45009 от 18.07.91 /13 с./.

3. Портрет як засіб характеротворення в романах Ю.Яновського "Чотири шаблі" і "Вершники" // А.А.Потебня - исследователь славянских взаимосвязей: Сб. тезисов всесоюзн. науч. конф. - Харьков, 1991. - С.167-169.

4. Авторська позиція як характеротворчий чинник /за романами Ю.Яновського "Чотири шаблі", "Вершники"/ // Вісник Харків. ун-ту. Проблеми філології. - №369. - Харків: Основа, 1992. - С.3-11.

Summary

Л/н

Matveeva T.S.

The Poetics of Character Formation in Y.Yanovsky's Novel about the Civil War /"Four Swords", "The Horsemen"/. The dissertation /manuscript/ for obtaining the degree of candidate of philology Ukrainian Academy of Sciences T.G.Shevchenko Institute of Literature, Kiev, 1995. The work presents an attempt of a new interpretation of Y.Yanovsky's novels about the Civil War in the context

of the problem of "the author and epoch" on the basis of the dynamics of the changes in the poetics of character formation which happened in the Yanovsky's poetics in the 30-ies. A special attention is given to the insufficiently as yet investigated aspect of the problem of "man in the war and in peace" — the deterioration of personality and its consequences. The historical past is for the first time singled out as a character-forming factor; the thesis of Yanovsky's place in the context of the "lost generation" literature is developed.

Аннотация

Матвеева Т.С. Поэтика характерообразования в романах Ю.Яновского о гражданской войне /"Четыре сабли", "Всадники"/. Диссертация /рукопись/ на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности Ю.01.01 — Украинская литература, Институт литературы имени Т.Г.Шевченко Национальной Академии Наук Украины, Киев, 1995. В работе осуществлена попытка нового прочтения романов Ю.Яновского о гражданской войне в контексте проблемы "писатель и эпоха" на основе анализа изменений в поэтике характерообразования, которые произошли в ней в 30-е годы. Специально исследован мало изученный аспект проблемы "человек на войне и в мирное время" — разрушение личности и его последствия. Впервые как характерообразующий фактор выделено историческое прошлое, развернут тезис о месте Ю.Яновского в контексте литературы "утраченного поколения".

Ключові слова: історія, поетика, характер, роман, Ю.Яновський.

Плп. до друку *2. 11.95* . Формат 60×84¹/₁₆ . Папір друк. *42* . Друк офсетний. Ум'якн. друк. арк. *10* .
Облік-внд. арк. *10* . Тираж *100* прим. Зам. *473* . Безплатно.

Поліграфічна фірма «Прінтал»
310093, Харків, вул. Свердлова, 115.

AB 33.451